

URTX

C IUTADILLA: **DE CASTELL A PALAU¹**

Joan Eusebi García Biosca

CIUTADILLA: DE CASTELL A PALAU¹

**Joan Eusebi
García Biosca**
Arqueòleg

1. En els orígens del Castell de Ciutadilla

Com correspon a les incerteses pròpies dels inicis, les primeres dates amb que comptem relatives al castell de Ciutadilla precisen d'una crítica que, deixant de banda el que pugui haver d'abusiu en determinades generalitzacions o allò que és simplement incorrecte, proporcioni unes bases cronològiques fermes sobre les quals assentar el discurs que segueix.

L'existència, al peu del turó on s'assentaran el poble i el castell, d'una petita xarxa de rec, i l'atribució a aquesta, sense majors justificacions, d'una cronologia anterior a la conquesta feudal² podrien donar peu per postular un origen andalusí per a l'assentament de Ciutadilla. Aquest darrer extrem, que no és inversemblant en si mateix, fins ara no compta amb arguments més fermes que el recolzin, ja derivin aquests de la recerca arqueològica en curs o de l'anàlisi de la documentació escrita.

Pel que fa a la datació de l'ocupació i inici de la colonització feudal d'aquest territori, la primera referència documental de l'any 1029 que hom troba usualment associada a Ciutadilla,³ la d'una sentència relativa a l'obligació que tenen els habitants de la vila de reparar ells mateixos i amb llurs propis recursos econòmics les muralles del castell,⁴ no correspon a aquesta data, sinó a la de 1429.

L'error fou induït, ja per l'escrivà del document original, ja per l'autor de la còpia que ens ha arribat, on es data explícitament: "*ultima die mensis setembris ano a nativitate Domini millesimo vicesimo nono*". Des de la primera línia, la lectura del document deixa clar que la data apuntada no s'adiu amb el contingut: l'actuació d'un "*Juan Serra en leys doctor, arbitre y arbitrador*", la caracterització d'una de les parts en litigi com "*los omens e universitat del dit loc*" de Ciutadilla, ... son trets que res tenen a veure amb la primera meitat del segle XI i sí,

com més endavant tindrem ocasió de tractar, amb la primera meitat del XV.

Les primeres notícies dignes de crèdit ens duen al 24 d'abril de l'any 1061, quan Guillem Ramon de Camarassa i la seva muller, Arsendis, establiren una convinença amb Pere Bernat d'Oluja en virtut de la qual concedien a aquest la meitat dels castells de Guimerà i Ciutadilla i dels delmes associats, així com un pagament anual de vint unces en or o plata; com a contraprestació Pere Bernat presta homenatge soliu i es compromet a defensar i a endegar la colonització dels llocs confiats a la seva guarda.⁵

L'aparició d'aquest primer esment resulta coherent amb allò que coneixem sobre el context militar i polític en aquesta zona i moment: després de les ocupacions de Guissona (c. 1024) i Cervera (1026) sembla produir-se una reacció andalusina que fa trontollar o perdre's aquestes primerenques ocupacions feudals i que enceta un període d'indefinió que abasta aproximadament el segon quart del segle XI.⁶

El desllorigador d'aquesta situació arribarà, l'any 1051, amb els acords passats entre Ramon Berenguer I de Barcelona i el rei de Lleida, Yûsuf al-Mu zaffar, en virtut del qual el primer prestava recolzament al segon en el seu intent d'annexionar-se el regne de Saragossa, governat pel seu germà Ahmad al-Muqtâdir. A canvi, el comte de Barcelona rebia un considerable pagament en concepte de pàries i/o el lliurament d'algunes places frontereres (Camarasa i Cubells).

Tot i que el rei de Lleida va sostenir un llarg setge sobre Saragossa, i podria haver arribat a conquerir la capital del seu germà, segons es desprèn de l'existència de monedes encunyades l'any 1052 per al-Mu zaffar amb la indicació de seca "Saragossa",⁷ el seu intent d'annexió va acabar fracassant. A partir

d'aquest moment, el seu regne inicià un declivi que s'accentuà en manifestar-se incapaç de fer front a l'exèrcit croat que va capturar la ciutat de Barbastre, l'any 1064, i que finí amb l'anexió del regne de Lleida pel de Saragossa, entre 1078 i 1081.

Aquesta situació es aprofitada pel comte de Barcelona, qui reactiva la colonització a Cervera (1056) i que, entre 1058 i 1061 i mitjançant Ricard Altemir, intenta consolidar la posició de Tàrrrega amb la construcció en aquest punt d'una important fortalesa.⁸ Seguint per la vall del riu Sió, Vilagrassa hauria estat ocupat ja el 1059, però per fer el salt des d'aquí fins a Anglesola, situat a poc més de dos quilometres, caldrà esperar encara vint anys. La progressió per la vall del Corb és més difícil de seguir, però el seu ritme no deu diferir substancialment de l'anterior.

No n'estem gaire segurs de l'evolució seguida per la porció de Guimerà i Ciutadilla que va retenir per a si Guillem Ramon de Camarasa, en endegar la seva colonització l'any 1065, però creiem que podria establir-s'hi alguna mena de lligam entre aquest personatge i les nissagues dels Anglesola, senyors de Verdú i Bellpuig (pel que fa a Ciutadilla),⁹ i dels Cervelló (pel que fa a Guimerà), atès que, ja en el segle XII, son aquestes famílies les que

semblen haver heretat els vincles que aquell llunyà Guillem Ramon de Camarasa¹⁰ havia sostingut amb els Oluja.

Així, pels volts de l'any 1137, Berenguer Arnau d'Anglesola hauria fet donació a Santa Maria de Solsona de bens situats a Ivorra, Turell, Rocafort, Nalec i Ciutadilla; un llegat que fou confirmat per la seva filla i el seu gendre, Ermessenda i Albert¹¹. Per altra banda, la vinculació entre els Anglesola i els Oluja l'exemplifica el testament (any 1143) del germà de Berenguer, Bernat Arnau, el qual feia constar en aquest document que deixava el castell de les Oluges, epònim d'aquella altra família, al seu fill Guillem, el qual l'hauria de tenir pel primogènit Pere Bertran.¹²

Es perfila, doncs, una situació idèntica tant pel que fa a Ciutadilla i Guimerà com a Les Oluges: senyoriu eminent en mans dels Anglesola i, després, dels Cervera-Cervelló i senyoriu directe per part dels Oluja i, més endavant, dels Guimerà. Aquesta estructura queda ben exemplificada en el testament de Bernat d'Oluja, de l'any 1165, el qual llega llurs bens al seu germà, Pere, contra el reconeixement dels deutes i drets que pertocuen a Arnau i Guillem de Cervera, els quals desenvoluparien el paper de senyors eminents. Encara ens il·lustra aquest darrer text sobre un altre nivell inferior

Vista del castell des del SE. Encara es veuen dempeus les arcades de la façana meridional del pati
(Arxiu Mas).

Vista de la porta d'accés al castell, anterior al seu enrunament
(Arxiu Mas).

als dos tipus de senyoria esmentats: el dels castlans i *milites* que, alhora que n'asseguren la guarda, constitueixen l'eina de coerció que garanteix l'exacció de la renda camperola.¹³

Encara a començament del segle XIII sembla mantenir-se la dualitat entre senyoria eminent i directa, com ho proven, per una banda, la compra que el 1220 va fer Guerau Alemany dels drets que pertocaven a Guillem de Cervera sobre Guimerà,¹⁴ i el testament de Guillem de Guimerà, redactat l'any 1239, en el qual llega al seu fill Guillem la seva part dels castells de Ciutadilla i Guimerà, mentre que al seu altre fill Bernat li pertocuen els de les Oluges i Florejacs.¹⁵

Deu ser precisament en aquesta època quan l'epònim Oluja, que fins llavors havia estat comú als posseïdors del domini directe sobre Les Oluges, Guimerà i Ciutadilla, es restringeix als senyors d'aquella primera fortalesa, restant els tinents de les dues darreres cognomenats Guimerà. Una evidència d'aquest fet la trobem als capítols matrimonials establerts l'any 1247 entre Ramon Ramon, ciutadà de Lleida, i Berenguera de Montpaó, capítols que son aprovats pels oncles d'aquesta, que no son

altres que Gombau d'Oluja i l'abadessa de Vallsanta, Agnès de Guimerà.¹⁶

Des d'un punt de vista arquitectònic, res no coneixem sobre les característiques o importància d'aquesta primera fortificació, però suposem que no deuria diferir substancialment del model de torre de planta circular amb clos emmurallat que sembla estar-se donant coetàniament a la veïna Guimerà, una localitat que, no ho oblidem, es troba llavors sota el senyoriu de la mateixa família que Ciutadilla.¹⁷

2. La construcció d'una residència senyorial

Ignorem com i en quin moment es produí l'extinció dels drets dels Guimerà sobre aquesta darrera fortalesa i població, com ignorem igualment que se'n feu dels drets eminents que els Anglesola havien tingut durant el segle XII sobre Ciutadilla. Sigui com sigui, a la segona meitat del segle XIII i ja durant el segle XIV no tornarem a sentir parlar d'altres senyors per a Guimerà que no siguin els Alemany i els Castre, i d'altres per a Ciutadilla que no siguin els Guimerà.

De fet, la tretzena centúria i els tres primers quarts de la catorzena constitueixen un període molt mal il·luminat per les fonts escrites, que només ens permeten albirar cert creixement del nucli de població de Ciutadilla, a través de l'esment a una "*vila nova de Ciutadilla*", l'any 1266,¹⁸ o l'interès per preservar i augmentar els seus cabals d'aigua per a rec, testimoniats en el litigi sostingut amb els habitants de Nalec per les aigües sobrants del riu Corb, l'any 1298.¹⁹

Caldrà esperar a la fi del segle XIV quan, amb l'enllaç matrimonial entre Gispert de Guimerà i Isabel de Relat (1372), filla del mestre racional i tresorer de la reina, Berenguer de Relat, el nivell econòmic i social d'aquesta família experimenti un important salt qualitatiu per assistir a canvis importants en l'estructura de l'antic castell de Ciutadilla.

Bona prova del que representava per als Guimerà aquest avantatjós enllaç la trobem en els esforços econòmics que hagueren d'afrontar per dur-lo a terme en condicions que no desmereïessin l'estatus social i polític del futur sogre de Gispert de Guimerà, un alt oficial de l'administració financera ennoblit per la monarquia. Aquell darrer i els seus pares no només hagueren de sol·licitar de la universitat de Ciutadilla un donatiu nupcial de 1000 sous,²⁰ o fer quantioses despeses amb motiu de l'enllaç matrimonial,²¹ sinó que, en virtut del contracte matrimonial, es veieren obligats a lliurar a la núvia, Isabel de Relat, el mateix castell de Ciutadilla en concepte d'esponsalici.²²

La influència a la cort reial²³ i el poder econòmic que proporcionarà aquest matrimoni als Guimerà tingueren, l'any 1380, una traducció pràctica en la compra feta per ambdós esposos al rei Pere el Cerimoniós de la senyoria, justícia civil i criminal i altres drets de la corona sobre Ciutadilla que, de llavors en endavant, romandrien patrimoni dels descendents de Gispert de Guimerà.²⁴

Un cop assolida la integritat jurisdiccional sobre el lloc, s'obria la via cap a una reestructuració dels drets i rendes, de la qual en pot ésser un bon exemple el capbreu de 1397,²⁵ compilat en un moment en el qual acaba de morir Isabel de Relat (1394) i el nou enllaç matrimonial de Gispert de Guimerà força els marmessors de la seva primera esposa a iniciar un liti-gi sobre l'usdefruit dels seus bens.²⁶ Aquest inventari de rendes, que s'insereix en una tendència generalitzada arreu de Catalunya a l'increment de la renda senyorial, servirà com a referència per a, almenys, una altra capbreuació duta a terme l'any 1434.

Serà precisament durant la llarga tutoria del canonge de Barcelona Emmanuel de Rajadell, que enllaça la minoria d'edat dels fills d'Isabel de Relat amb la dels seus nets, fills d'un Bernat de Relat i de Guimerà²⁷ mort prematurament, quan s'inicià un dels més importants cicles de reformes mai duts a terme pels Guimerà en el seu patrimoni edificat. Entre els anys 1418 i 1423 es duran a terme importants reformes a la casa que els Guimerà posseeixen a Barcelona, al carrer de Simó Oller, a tocar del Palau Reial Menor,²⁸ així com al castell de Castelldefels,²⁹ que havia estat adquirit pel seu besavi, Berenguer de Relat.

Al castell de Ciutadilla li arribarà el torn de les reformes una dècada més tard, quan s'hagi resolt un problema de titularitat que enfrontava el fill de Gispert de Guimerà i d'Angelina de Castre, Guerau de Guimerà, amb el net d'aquell mateix Gispert de Guimerà i d'Isabel de Relat, Gispert de Relat i de Guimerà. Sabem que, a la mort del primer Gispert (1410), la seva vídua Angelina obtingué la tinença del castell i l'homenatge dels habitants de Ciutadilla, en tant que tutora del seu fill Guerau, que havia estat proclamat per Gispert hereu universal dels seus bens.³⁰

Aquest darrer hauria posseït la vila i castell de Ciutadilla fins a començaments de la dècada dels anys trenta, concretament fins al 1433, moment en el qual es pronuncia una sentència judicial³¹ que dictamina la superioritat dels drets de Gispert de Relat i l'obligació de Guerau de lliurar-li'n la possessió. Aquest esdeveniment degué tenir lloc cap a finals d'aquell mateix any, si interpretem com un acte

vinculat al canvi de titularitat i a la patentització d'aquesta, l'època firmada el 4 de novembre per Pere Alexandre, perpunter de Barcelona, a Gispert de Relat i Guimerà per deu sous i dos diners de moneda barcelonesa de tern deguts per uns penons posats al castell de Ciutadilla.³² Tot i això, la sentència ferma no fou promulgada per la reina Maria fins al 16 d'octubre de 1434.³³

En el decurs del plet que es clou amb el canvi de titularitat es produeix un inventari i estimació dels bens de Guerau de Guimerà a Ciutadilla, entre els quals es compta el castell. Referint-se a aquest darrer, els perits enviats a fer l'enquesta declaren: "(...) *E primerament vos certificam que lo castell de Ciutadilla es en bon stat, sino partida de aquell la qual requier reparacio*".³⁴ I és precisament aquesta necessitat de reparació el que ens fa retornar al document erròniament datat l'any 1029, al qual ens hem referit al començament d'aquest article, un document que nosaltres proposem situar l'any 1429 i que traduiria, alhora, l'interès de Guerau de Guimerà en millorar-ne la defensa i la resistència dels vilatans a les creixents exigències senyorials.

Enfront de l'exigència expressada per Guerau en el sentit que les obres que és necessari dur a terme al castell de Ciutadilla "*los dits omens son obligats a fer a tot lur cost y mesio y despesa*", la Universitat argumenta, ultra l'estat de necessitat en que es troba una bona part dels seus integrants, "*no esser tenguts ni obligats en fer totes les dites obres que lo dit senyor demana, e altrament tenguts sian, que no la deuen fer a la costa e mesio*".

La sentència, clarament favorable als interessos senyorials, estableix l'obligació, per part dels vilatans, d'obrar els murs exteriors del castell a llurs pròpies expenses, excepció feta del salari dels mestres d'obra, que correran a càrrec del senyor; així mateix, deuen proporcionar llenya i pedra per al forn de calç, pagar els mestres forners i dur l'aigua, la sorra i la calç fins al castell; s'estableixen, en darrer terme, algunes mesures paliatives destinades a evitar la interferència entre els períodes de treball a la fortificació i els moments claus del cicle agrícola, així com l'obligació del senyor de pagar una compensació econòmica als vilatans sense terres o mancats de recursos que participin en aquestes tasques.³⁵

L'acte de presa de possessió del castell i vila de Ciutadilla per part d'Emmanuel de Rajadell, procurador de Gispert de Relat, esdevingut el 16 d'octubre de 1434 ens proporciona algunes comptades indicacions sobre l'estructura de la població i del seu castell abans de les

La "Torre Vella", una de les dues torres construïdes l'any 1443

(Fotografia: Oriol Saula. Arxiu Fotogràfic del Museu Comarcal de l'Urgell - Tàrraga).

reformes que hi introduirà el nou propietari. El cerimonial de lliurament de potestat detallat en aquest text traça un periple que comença amb els tres portals de la vila (de la Bassa, de la Font o d'En Riu i un tercer portal innominat).³⁶ En cadascun d'ells, l'alguatzir pren de la ma el representant del nou senyor, l'introdueix dintre vila i li lliura la cadena que serveix per tancar aquest accés a la vila; llavors el procurador obre i tanca les portes, mentre l'alguatzir, que resta portes enfora, pronuncia les següents paraules: "*Jo, de part del Senyor Rey, liure a vos mossen Manuel de Reiadell, com a procurador dessus dit, la possessio de la vila e Castell de Ciutadilla e dels drets e pertinences de aquelles, segons la dita senyora Maria etc*". Un cop recorreguts tots tres portals, la comitiva puja al castell, on es repeteix el cerimonial a les seves dues portes (una no qualificada específicament, per on entren, i altra dita portal de la Vila, per on surt la comitiva);³⁷ entremig, hom puja al punt més alt del castell, des d'on, esguardant successivament cap als

quatre punts cardinals, prengué possessió del castell, drets i jurisdiccions inherents a aquest.³⁸

La veritable transformació del castell de Ciutadilla, que no devia haver canviat excessivament la seva configuració des de la segona meitat del segle XI o començaments del XII, es produí l'any 1443. Correspon a aquesta data, concretament al dia 6 de setembre, una època presentada pels mestres d'obres navarresos, Iñigo de Gorreta i Martín de Ejea, per la gens menyspreable quantitat de cent cinc florins d'or d'Aragó esmerçats per ordre de Margarida, muller de Gispert de Relat i Guimerà, en la construcció de dues torres i, en una d'elles, un retret o recambra, així com altres cinquanta per la realització de llurs portals i dues finestres destinades a aquella darrera estança.³⁹

L'any següent, el 8 d'octubre de 1444, els mateixos mestres d'obres reconeixien haver rebut de la muller de Gispert de Relat, Margarida, la quantitat de cent setanta-cinc lliures en moneda barcelonesa de tern, de les quals cent seixanta-cinc corresponien a la construcció d'un celler i tres lliures i dos sous a la d'un corral de pedra al castell de Ciutadilla.⁴⁰

S'endegava així una reforma del vell castell fronterer, eminentment defensiu en la seva concepció, que el transformava en una veritable residència, conforme a les necessitats i expectatives d'una família aristocràtica eminentment urbana. L'articulació de la nova fortalesa a partir de sengles volums verticals, disposats als extrems del casalici, enllaçats entre sí per un tercer cos horitzontal, resulta un tret gens inhabitual tant en les grans residències urbanes com en els castells-residència baix-medievals.⁴¹ Així, mentre que les torres dels extrems presentarien tres o quatre plantes, el cos intermig que les enllaça versemblantment en tindria dues, corresponent la inferior al celler construït l'any 1444, i restant la possibilitat d'alçar-hi sobre aquest una gran sala que unís ambdues torres.

Ha arribat fins als nostres dies una de les dues torres construïdes l'any 1443, l'anomenada "Torre Vella" que ocupa l'angle NW del conjunt, a la primera planta de la qual encara podem apreciar el portal amb grans dovelles i guardapols, i, a la tercera, una de les finestres trigèmines d'aquell *retret sive recambra* que encara conserva un dels dos escuts (aquest amb les barres dels Guimerà) que l'haurien flanquejat inicialment.

Correspon aquesta construcció a la tipologia de torre amb una sola estança per nivell, on la recambra, enlloc de ser un espai annex a la cambra senyorial, ocupa en la seva totalitat el nivell superior de l'edificació. A França, la

**Capella construïda
per Constança de
Guimerà i Margarit,
l'any 1515**
(Arxiu Mas).

chambre de retrait comença a aparèixer dins les edificacions de la casa real a partir de la segona meitat del segle XIV i, encara que sovint resulta difícil escatir-ne la funció, les evidències semblen suggerir que es tractaria de sales més aviat reduïdes destinades a les activitats privades del príncep, fins i tot quan aquest no n'és el protagonista. Així, alguns *retraits* estaven equipats amb estudis o escriptoris, d'altres allotjaven el miniaturista del príncep, o d'altres, en fi, estaven destinats als assistents personals.⁴²

Pel que fa a la segona torre amb que fou dotat el conjunt, l'any 1443, intuïm que deuen correspondre a aquesta algunes restes d'una edificació més antiga que s'aprecien en el mur que separa les estances que, al segle XVI, tenien les funcions de cuina i capella, encara que caldrà una anàlisi més aprofundida dels paraments per tal de poder-ho afirmar amb seguretat. El mateix podem dir pel que fa a l'angle de la muralla sobre el qual es bastirà, durant el segle XVI, la gran torre de l'homenatge, on apreciem l'existència d'una tanca del castell anterior a aquella i feta amb el mateix tipus de materials i disposició paramental que les dues torres abans esmentades.

3. La transformació en palau

Si el segle XV va ser testimoni de la transformació del vell castell fronterer en una residència aristocràtica, la setzena centúria veurà la mutació d'aquesta en un dels castells-palau

més grandiosos del Renaixement a Catalunya.⁴³ Paradoxalment, aquesta darrera reforma, la més radical de quantes ha patit el castell al llarg del seu esdevenir, és la que menys traces ha deixat en la documentació baronial conservada al fons Sentmenat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; una mancança que ens ha obligat a recórrer a d'altres fonts, com ara a l'anàlisi heràldica, per tal de poder apuntar alguna proposta cronològica.

Possiblement, aquesta llacuna documental tingui a veure amb els nombrosos problemes successoris que poblen la història dels Guimerà durant la segona meitat del segle XV i bona part de la centúria següent.

Així, en els anys que precedeixen la guerra civil catalana (1462-1472) i durant el desenvolupament d'aquesta, assistirem a un continu canvi de personatges al capdavant de la senyoria dels Guimerà sobre Ciutadilla, uns canvis que vindran induïts, abans de l'esclat del conflicte bèl·lic, per algunes sentències judicials emanades de la cort de la reina Maria i que hom no pot deslligar dels enfrontaments entre les faccions urbanes de la Busca i la Biga. Un cop iniciada la contesa, tant la Diputació com el rei nomenaran i desposseiran senyors per a Ciutadilla en funció de l'arreglament polític d'aquests.

Així, l'any 1450 i sota el pretext de no haver estat pagades les 28000 lliures que Gispert adeutava en concepte del dot de Violant de Cardona, muller de Guerau de Guimerà, as-

sistim a l'anul·lació del resultat de la sentència de 1434 per mandat dels tribunals reials, els quals restitueixen la possessió dels castell i vila de Ciutadilla a Guerau de Guimerà i al seu fill Bernat, obligant Gispert de Relat i Guimerà a fer-ne lliurament.⁴⁴

Ja sigui inspirats per la necessitat de blindar llur precària possessió de Ciutadilla dins la seva branca de la família, ja per autèntiques conviccions personals, el cert és que, amb l'esclat de la guerra el 1462, Guerau de Guimerà i el seu fill Bernat s'arregleraran l'un amb el bàndol reial i l'altre amb el de la Diputació. El resultat d'aquest capteniment no els seran, però, favorables: el 16 de setembre de 1462 la reina Maria feia donació de Ciutadilla i les propietats de Barcelona a Francesc Benet de Guimerà, fill de Gispert de Relat, manllevant-la a Bernat de Guimerà per haver-se alçat contra la corona;⁴⁵ gairebé en paral·lel, l'11 d'octubre de 1462 Guerau de Guimerà era declarat enemic del Principat per la Diputació i desposseït de Ciutadilla.⁴⁶

Tot i que, en virtut de l'amnistia general amb la qual es clou la guerra, la possessió sobre Ciutadilla és restituïda a Bernat de Guimerà, aquest no aconsegueix consolidar-ne el domini i, el mes de març de l'any 1489, es veu forçat a arribar a un acord amb la seva germanastra Joana i amb Francesc Benet de Guimerà, en virtut del qual Ciutadilla torna a mans d'aquest darrer, al qual dona tots els drets que li hi pertocaven.⁴⁷

Francesc Benet morirà pels volts de 1508, any en què redacta el seu testament.⁴⁸ La darrera voluntat del finat fou que l'heretés, en primer lloc, la seva vídua de forma vitalícia, i, després d'aquesta, cert individu anomenat Jaume Vicent (també vitaliciament) i, en darrera instància els fills segon, quart i primer, successivament, de Bartomeu de Guimerà.

L'any 1515 encara era viva la seva vídua, Constança de Guimerà i Margarit, sota les ordres de la qual s'estava construint la capella del castell, dedicada a Sant Joan Baptista, una obra de la qual tenim notícia a través de la llicència per dir-hi misses obtinguda de l'arquebisbe de Tarragona, Pere de Cardona, així com per la concessió d'indulgència plenària de vuitanta dies atorgada per aquest als que anessin a pregar en l'esmentada capella.⁴⁹

Si, com sembla, aquesta capella és la mateixa que encara es trobava dempeus a començament del segle XX i de la qual, hores d'ara, en queden algunes restes a l'angle NE del conjunt, el fet que estigués enllestida la seva construcció el 1515 significa que, no només ja s'havia enderrocat una de les dues torres alçades

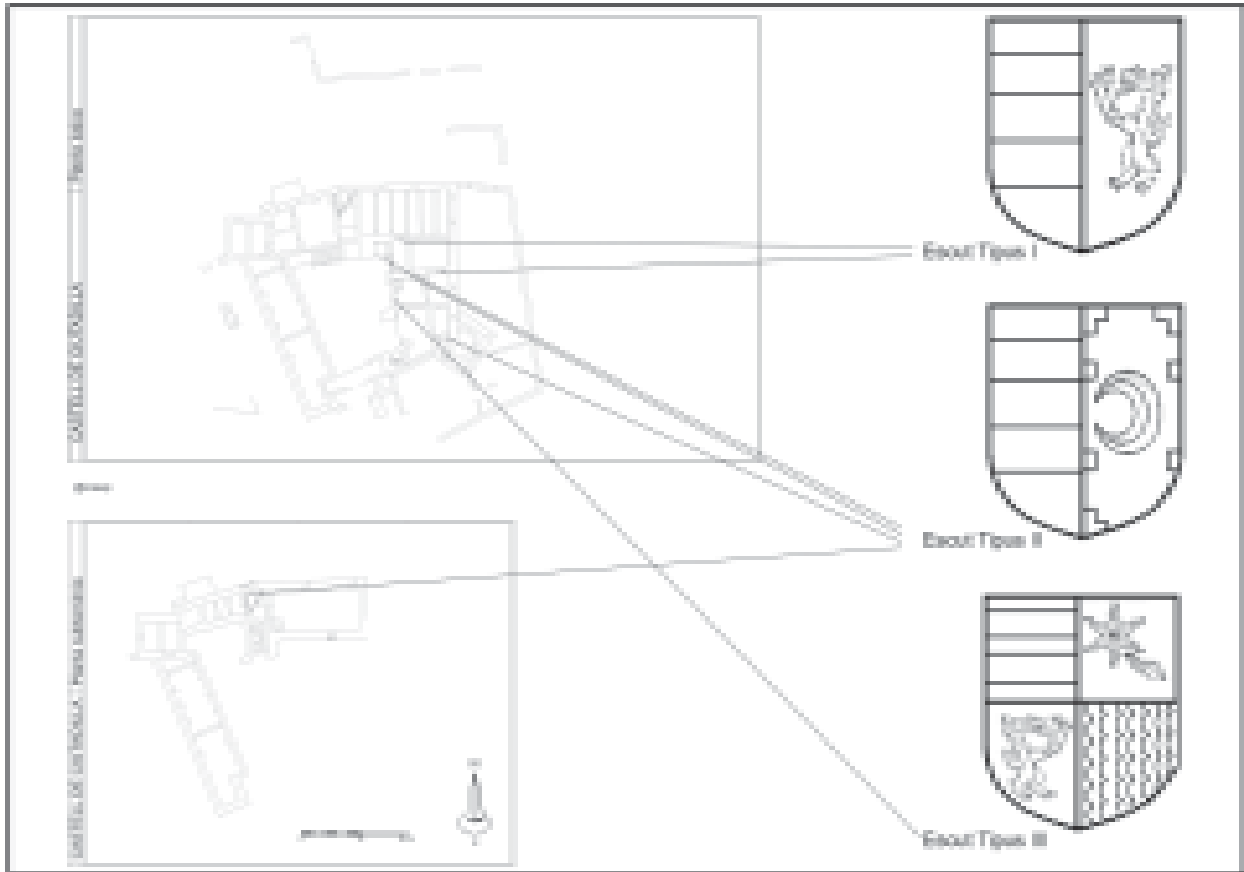
l'any 1443, sinó que els murs de càrrega que sostenien les voltes de creueria de l'esmentada capella ja es trobaven, òbviament, dempeus. Significa, en definitiva, que, si exceptuem l'escala d'accés a la planta principal, el conjunt d'edificis que actualment ocupen l'angle NE del castell haurien estat bastits amb anterioritat al 1515.

A començaments de la dècada de 1530, el senyor de Ciutadilla serà Gispert de Guimerà, que casarà amb Isabel de Rosanes i tindrà amb aquesta dues filles anomenades Rafaela i Àngela, ambdues ingressades en sengles convents a l'època del testament del seu pare (1581).⁵⁰ Aquest mateix document ens parla també de l'existència d'una filla il·legítima anomenada Sicília, a la qual dota per que faci vida monàstica, així com d'altres dos fills naturals, anomenats Maria i Bernat, que van ésser legitimat a instància seva⁵¹ i dels quals el darrer n'esdevindrà l'hereu universal.

Aquestes dues generacions, la de Gispert de Guimerà i els seus germans, per una banda, i la dels fills de Gispert, per una altra, se situen en el moment culminant de l'activitat pública de la família Guimerà. Mai fins llavors i mai, després d'aquesta època, els Guimerà havien assolit un paper tan rellevant en la vida pública del país i construït al seu voltant una sòlida xarxa de relacions amb alguns dels personatges més influents de la seva època. Els Guimerà formaven part d'una noblesa de la terra, l'activitat pública dels quals es centrava a la ciutat de Barcelona i a les institucions d'aquesta (Diputació, Consell de Cent, ...) i que, per norma general, no disposaven dels vincles amb la monarquia que posseïen d'altres cases més importants, com ara els Cardona, els Requesens o els Montcada.

Tot i això, els germans i familiars de Gispert de Guimerà assoliran càrrecs de gran relleu tant en l'administració imperial, com en l'exèrcit o els ordes religiosos. Així, entre els germans, Miquel de Guimerà farà carrera a l'administració dels estats italians de la Corona, ocupant successivament els càrrecs de governador del castell d'Ybajas (1562), a Sicília,⁵² capità de la ciutat de Càpua (1564),⁵³ Gran Regent del regne de Sicília (1568) i regent de la Vicaria de Nàpols.⁵⁴

No menys destacada fou l'actuació d'un altre germà de Gispert, Bernat de Guimerà, membre de l'orde religiós-militar de Sant Joan de Jerusalem, d'una de les comandes de la qual ja n'estava al front l'any 1519. Assolí el càrrec de preceptor del Priorat de Catalunya, el 1550, i aquell mateix any es distingí durant la defensa de l'illa de Malta, assetjada pels turcs.⁵⁵ Fou captivat per aquests, i més tard alliberat, gràcies al pagament d'un rescat de més de tres

mil lliures per part de Gispert de Guimerà. Un cop tornat a casa, fou Prior de Catalunya (1555), comanador de Tortosa⁵⁶ i, esdevingut General de les Galeres de Sicília, morí d'arcabusada enmig d'un combat naval.⁵⁷

En aquesta època, d'altres membres de la família tingueren, així mateix, un paper destacat en la vida pública, com ara Joan de Guimerà, que fou abat del monestir de Poblet entre 1564 i 1483, període en el qual emprengué importants obres de reforma a l'esmentat cenobi i a la casa que aquest posseïa a la veïna població de Verdú.⁵⁸ També tenim notícia d'un nebot anomenat Francesc de Guimerà, que fou governador de l'illa de Menorca i que, per indicació expressa del rei Felip II prengué en matrimoni a Maria, germana de Bernat de Guimerà, segons consta en el privilegi de legitimació expedit a favor d'ambdós fills naturals de Gispert, l'any 1577.⁵⁹

Pel que fa a Gispert de Guimerà, la seva actuació pública sembla haver estat més discreta, tot i que, també ell, hauria participat en algunes de les nombroses conteses bèl·liques en que es trobava llavors immersa la monarquia hispànica. Sembla, però, que el seu radi d'actuació es va limitar al Principat, on hauria concoregut a la defensa contra els pirates

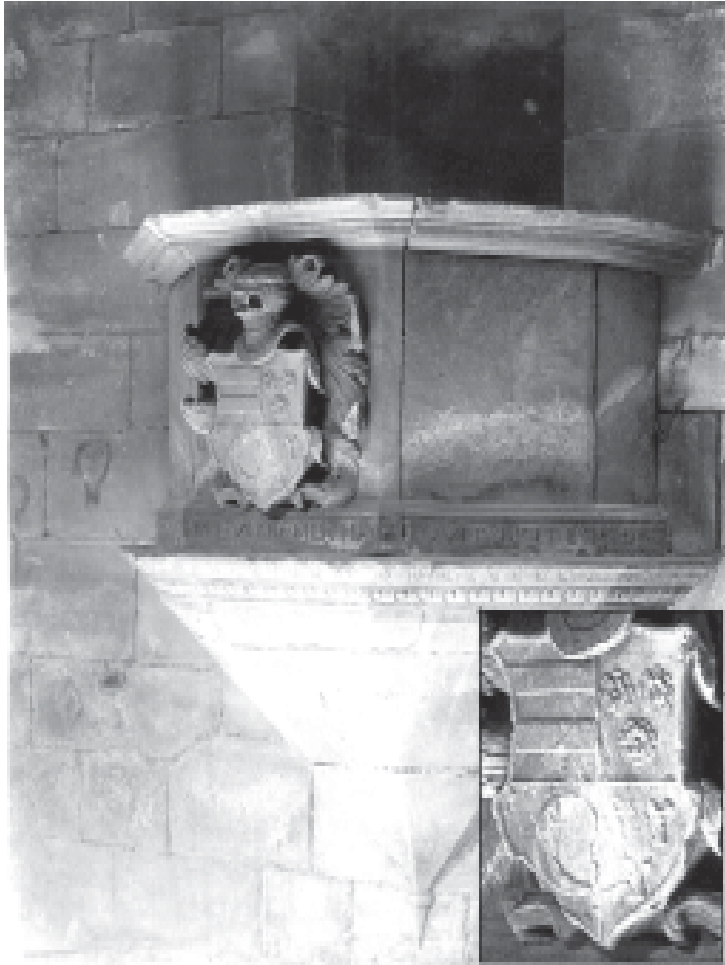
berberiscos,⁶⁰ alhora que hauria pres part en l'aixecament del setge al qual el delfí de França tenia sotmesa la vila de Perpinyà, l'any 1542.⁶¹ Comptava, però, amb amitats influents a la Cort, com ara el trempolí Jeroni Gassol, qui fou secretari privat de Felip II i protonotari del

Ubicació dels diferents tipus d'escuts

Planta realitzada per José Antonio García

**Tomba de Gispert de Guimerà (+ 1581).
Detall de les seves armes**
(Arxiu Mas).

Trona de l'església parroquial de Ciutadilla amb armes corresponents a Isabel de Guimerà i Rossanes (1581-1583) o a Bernat de Guimerà (1583-1592) (Arxiu Mas).

Consell d'Aragó, el qual, en una carta enviada a l'ambaixador espanyol a Roma l'any 1595, parlava de Gispert en els següents termes: "*El Padre de Don Bernat fue el mayor amigo que el mio tuvo en esse Principado y despues continuo la amistad comigo hasta que murio y fue tan honrado cavallero como V. S. podra informarse ...*"⁶²

Aquesta rellevància social degué tenir el seu correlat en l'esfera econòmica i en l'edifici, com es demostra a través de les grans reformes que es duen a terme al castell durant la segona meitat del segle XVI o l'inici de la construcció, també a Ciutadilla, d'un monestir col·locat sota l'advocació de Sant Domènec i destinat a esdevenir panteó familiar.⁶³

Pel que fa a les reformes del castell, ja hem apuntat com les fonts escrites que hem tingut ocasió de consultar no n'aporten gairebé res i que ens ha calgut identificar els personatges als quals corresponen els diferents escuts que, en el castell, acompanyen les parts construïdes en aquest moment, per tal de poder-ne apuntar una cronologia. Aquest recurs, però, presenta un problema que no cal negligir: només una anàlisi acurada dels paraments i les

tècniques constructives ens permetrà assegurar la contemporaneïtat entre els escuts i els murs en els quals han estat inserits.

Deixant de banda l'escut amb les armes dels Guimerà que acompanya el finestral de la torre construïda l'any 1443, la resta de representacions heràldiques existents arreu del castell corresponen a tres tipus diferenciats:

- Tipus I: Escut partit mostrant, respectivament, les dues faixes corresponents als Guimerà⁶⁴ i un lleó rampant (potser) propi de les armes dels Tamarit.⁶⁵
- Tipus II: Escut partit mostrant, respectivament, les dues faixes corresponents als Guimerà i un quart de lluna minvant dins una bordura de vuit peces, propi de les armes dels Rosanes.⁶⁶
- Tipus III: Escut partit en quatre o escartell mostrant, 1º les dues faixes corresponents als Guimerà, 2º un cometa propi de les armes dels Relat,⁶⁷ 3º un lleó rampant corresponent als Tamarit, i 4º set o vuit pals vibrats u ones verticals, que no hem sabut atribuir.⁶⁸ L'escut duu la data de 1598 i deu correspondre, en conseqüència, a Bernat de Guimerà, fill de Gispert.⁶⁹

L'existència, a l'Arxiu Mas, de sengles fotografies d'un sarcòfag i d'una trona per a predicar del convent de Sant Domènec i l'església parroquial de Ciutadilla, respectivament, ens ha facilitat la identificació dels personatges als quals pertanyen els escuts dels tipus I i II.

El sarcòfag amb estàtua jaient, que contenia les despulles de Gispert de Guimerà,⁷⁰ presenta un clipeu sostingut per sengles tritons amb les armes del difunt: escut escartell amb, 1º dues faixes dels Guimerà, 2º tres roses en 1 i 2 corresponents a les armes dels Margarit,⁷¹ 3º lleó rampant dels Tamarit i 4º tres torres en 2 i 1, corresponents a les armes dels Requesens.⁷² Estem, doncs, davant d'una configuració heràldica que recull, en la banda esquerra els títols o patrimonis que arriben al seu titular per via paterna, mentre que els de la dreta representen els hagut per la via materna.⁷³ Aquest escut, simplificat mitjançant el recurs de llevar-ne la representació dels patrimonis vinguts per via femenina, no és altre que el que hem blasonat en primer lloc, en descriure els exemplars documentats al castell de Ciutadilla, i deu correspondre a Gispert de Guimerà (c. 1534-1581).

L'escut que presentava la desapareguda trona de l'església parroquial mostra una configuració quasi idèntica a l'anterior, compartint amb aquest les càrregues dels quaters 1º, 2º i 4º,

mentre que el tercer quarter contenia el minvant emmarcat per bordura de vuit peces del mateix metall, característic dels Rosanes.

Se'ns presenten dos possibles titulars per a aquesta composició heràldica. Per una banda, l'esposa de Gispert de Guimerà, Isabel de Rosanes, instituïda l'any 1581 titular vitalícia dels bens del seu marit,⁷⁴ però que sembla no haver-lo sobreviscut més de dos anys.⁷⁵ Per una altra, l'escut podria correspondre al fill natural i hereu de Gispert, Bernat, el qual hauria adoptat quasi íntegrament les armes del seu pare, incorporant-ne, però, la divisa de la muller d'aquest, l'esmentada Isabel de Rosanes.

Aquesta darrera opció xoca amb l'existència del tercer tipus d'escut, el datat l'any 1598, i que, amb tota seguretat, li correspon a Bernat de Guimerà. Per altra banda, però, no es pot descartar que, si durant la dècada dels vuitanta havia emprat aquell escut amb el minvant dels Rosanes, ja durant la dels noranta, que fou especialment complicada per a ell, optés per una altra representació que el vinculava amb el passat més remot de la nissaga.

Val a dir que, en el cas que Bernat de Guimerà fos l'autor de les noves construccions a les quals s'associa l'escut del tipus II, aquestes només podrien haver tingut lloc durant la dècada dels vuitanta, atès que, des de 1592⁷⁶ fins a un moment imprecís, comprés entre 1595 i 1598, el cap del llinatge dels Guimerà hagué d'exiliar-se a França, primer, i més tard a Roma, restant les seves baronies sota segrest reial durant aquest període.⁷⁷

Ignorem si fou a causa de les despeses produïdes per les reformes fetes al castell, afegides als censals establerts en època del seu pare per tal de pagar el rescat del germà captiu dels pirates barbarescos, o si fou per alguna altra causa que se'ns escapa, però el cert és que, a començaments de la dècada de 1590, l'economia de Bernat de Guimerà sembla estar passant per un moment crític. Comptem amb tres indicis que apunten en aquesta direcció: per una banda, el 1591 es fa una nova capbreuació⁷⁸ del terme de Ciutadilla, la primera en la qual es detallen les cabudes de les peces de terra i que sembla relacionable amb un increment de la pressió fiscal sobre el camperolat⁷⁹; en segon lloc, durant aquell mateix any Bernat de Guimerà ven als senyors de Guimerà tot el terme de Bovera i la quadra de Vallsanta per 2583 lliures;⁸⁰ en tercera instància, Bernat de Guimerà finança una quadrilla de bandolers als seus dominis pallaresos per tal d'apuntalar les seves defallents finances.⁸¹

Certament, la connivència amb quadrilles de bandolers pallaresos fou una de les causes que

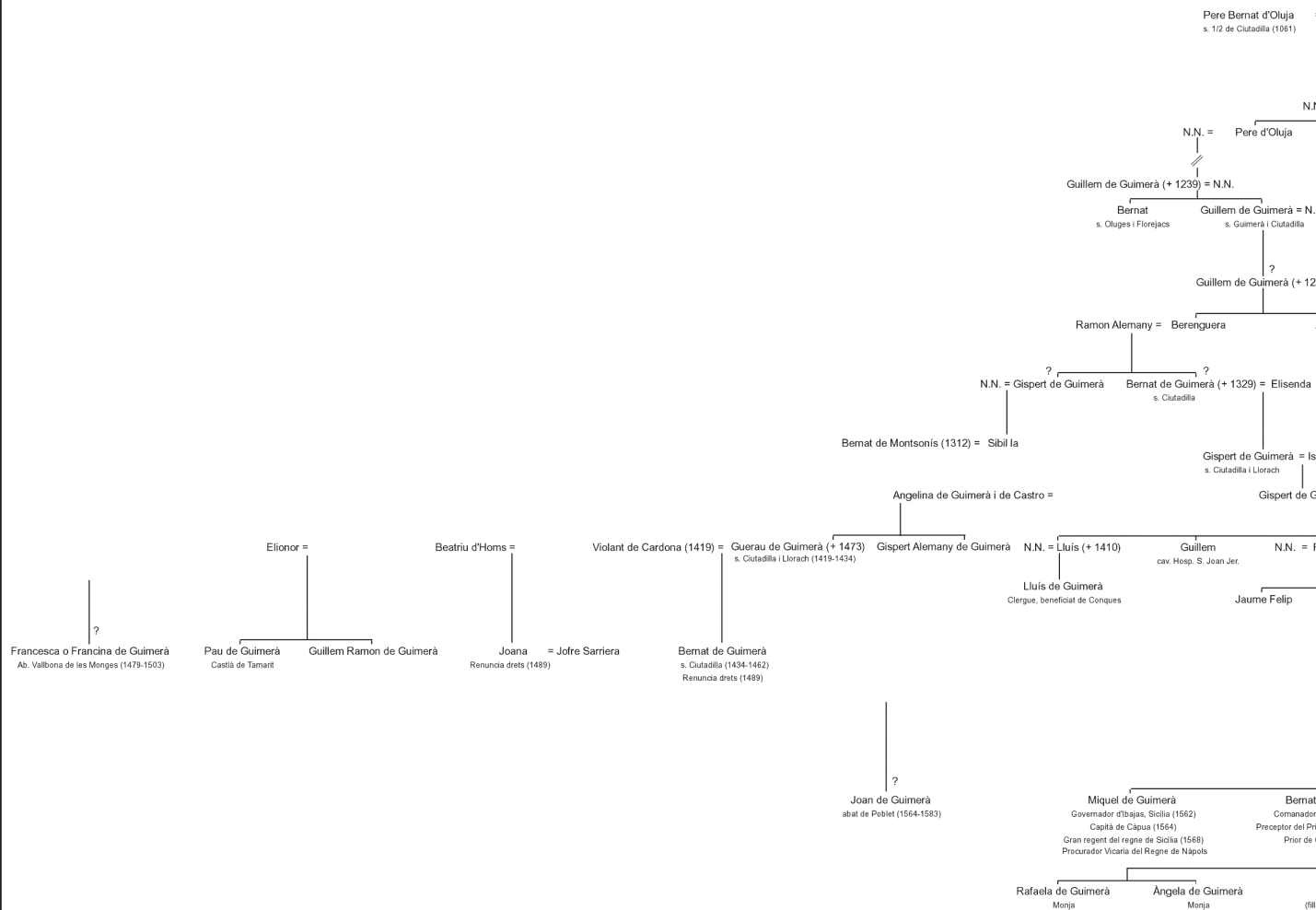
dugueren Bernat de Guimerà a l'exili, però no l'única. Les cartes de Felip II als successius ambaixadors a Roma prou ho deixen entendre: Bernat de Guimerà ha tingut que deixar la Península "*por algunos delitos que havia cometido en Cataluña*" i, un cop arribat a Roma, ha estat acollit sota la protecció de l'ambaixada espanyola "*por que no se acabasse de perder, siendo como es moço y de poca edad*", però sobretot "*porque estando aquel Principado con grande quietud, bolviendo por alla no se inquietasse*".⁸²

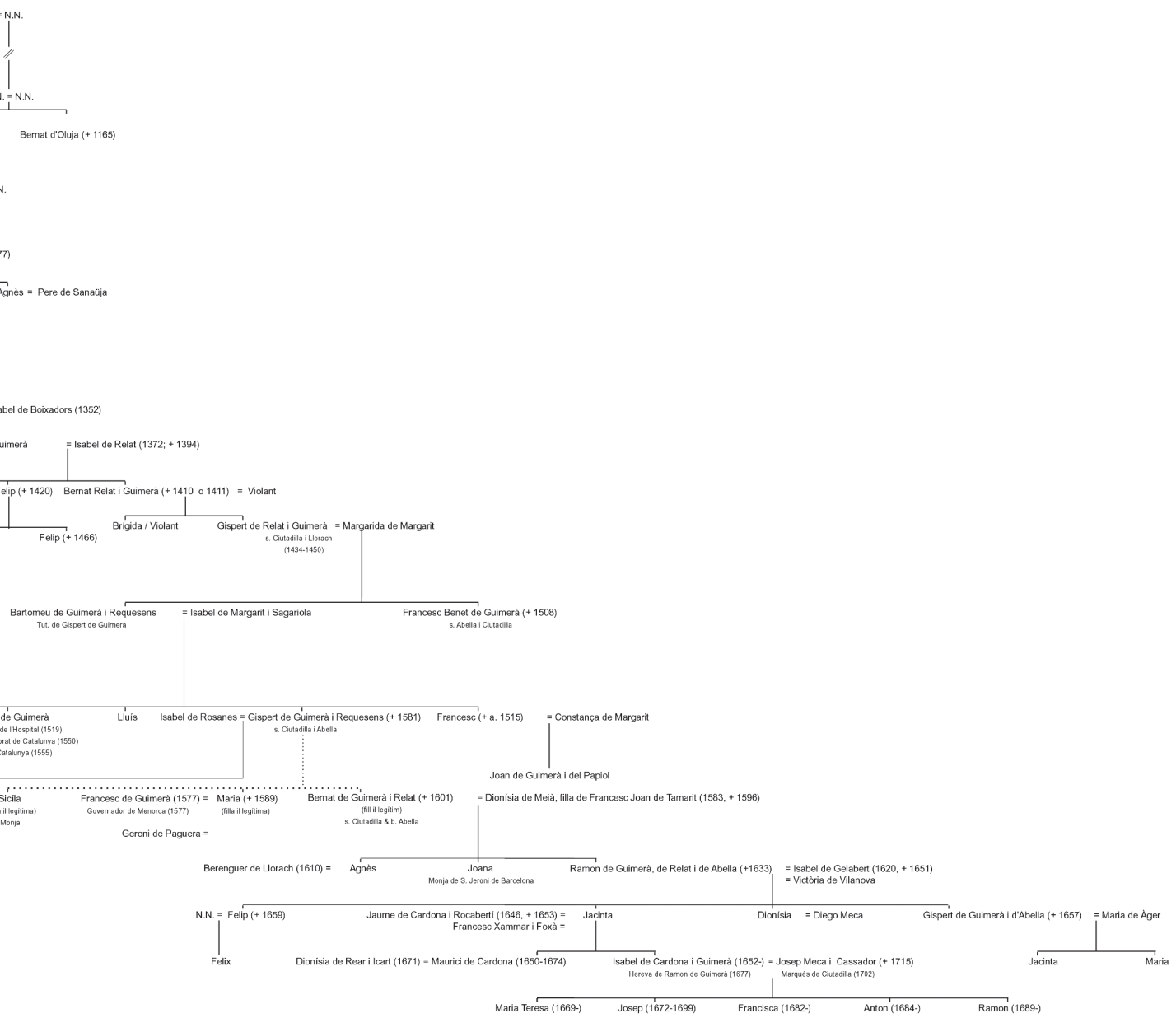
Sembla estar-se fent referència al paper que Bernat de Guimerà, com a membre rellevant del braç militar de les Corts Catalanes, hauria pogut desenvolupar, real o potencialment, en els conflictes oberts entre la Generalitat i la monarquia durant els anys 1591 i 1592. Aquest es clou amb l'amenaça d'una intervenció militar i la forta repressió endegada pel lloctinent, que tindrà com a conseqüència l'empresonament de nombrosos membres d'aquell braç o el seu exili. Els temors del rei havien de manifestar-se, a la fi, premonitoris: un cop retornat a Catalunya, Bernat de Guimerà encapçalà, juntament amb Alexandre d'Alentorn, l'oposició a les concessions polítiques i tributàries

Vista de la porta d'accés a la planta principal i de la galeria, abans de l'enrunament d'aquesta
(Arxiu Mas).

La nissaga dels Guimerà, senyors de Ciutadilla

Pere Bernat d'Oluja =
s. 112 de Ciutadilla (1061)

fetes a la monarquia per les corts de Barcelona de 1599.⁸³

Vist aquest context i retornant a les obres efectuades al castell, de l'anàlisi de l'heràldica associada a les reformes dutes a terme durant aquest període es poden extreure un seguit d'hipòtesis que, tant la recerca pròpiament arqueològica com l'anàlisi detallada dels paraments, hauran de confirmar o falsar.

Sembla, en primera instància, que l'inici de les reformes hauria tingut lloc durant el govern de Gispert de Guimerà (c. 1534-1581), potser durant les seves darreres dècades, i que caldria atribuir-li tant l'escala coberta amb galeria d'arcs rampants (l'escut del tipus II que hi ha en els seus murs fou col·locat amb posterioritat a la construcció), com les cambres de la planta principal situades en el costat oriental del pati.

Correspondria a un segon moment datable entre 1581-1583 o entre 1583-1592, segons atribuïm els escuts del tipus II a Isabel de Rosanes o a Bernat de Guimerà, la gran torre que ocupa l'angle SE del conjunt, mentre que la presència d'escuts d'aquest tipus en altres punts

Vista de la façana nord del castell abans de l'ensulsiada de 1971
(Arxiu Mas).

de l'edifici, on conviuen amb els de Gispert de Guimerà, cal considerar-la més com una autoreivindicació o una associació a l'obra del marit-pare que com un indicati d'autoria.

4. La decadència del castell

Amb aquestes reformes de finals del segle XVI es clou la configuració de l'edifici, que d'hores en endavant, únicament rebrà obres de manteniment i reparació. No coneixem massa be la funcionalitat dels espais definits arran d'aquesta darrera reforma, ja que només hem pogut localitzar un inventari fet l'any 1674,⁸⁴ quan, a jutjar per l'estat del mobiliari i la seva distribució per l'edifici, les estades dels seus propietaris ja son més infreqüents i comença a primar la funció de centre col·lector de rendes agrícoles enfront de la residencial.

Encara que el referit inventari no especifica la ubicació de les cambres que enumera, creiem que fora dels murs del castell hi trobaríem les cavallerisses i el corral, mentre que, ja intramurs i a la planta subterrània, se'ns parla de la quadra i la quadra de la torre vella –costat occidental del pati– i el celleret –costat nord del pati?, (no s'esmenta el gran celler de l'angle NE). A la planta baixa deuria haver-hi l'entrada cap als patis, la fusteria amb les piques olieres que s'han trobat durant una recent excavació, la cuina, el pastador, la capella –costat est del pati–, així com la botiga –costat nord del pati, sota la galeria?

A la planta principal s'hi accedia, des de la façana nord del pati, per la galeria, al cap de la qual es trobava una estança que devia fer funcions de rebedor i que distribuïa l'accés ja cap a la sala, situada a l'angle NE de l'edifici, ja cap a un conjunt d'estances privades on possiblement trobaríem l'estudi i una alcova. A la façana nord, potser al costat de la sala, devia haver-hi el "*mengadó dels fadrins*", i qui sap si el guarda-roba i una habitació contigua a aquest, així com l'estudi vell (a la Torre Vella?). L'accés a la façana sud es feia a mitjançant una escala de caragol que s'obria tant cap a la cambra que donava al corral com sobre aquella existent al capdamunt de la porta major del castell; potser es trobés en la façana occidental de l'espai cúbic que flanqueja aquesta porta la "*cambra qui va al rallotge*", orientat cap al poble. Ho ignorem pràcticament tot sobre quines estances pogué haver-hi a la planta principal del costat de ponent del pati, però algunes de les cambres que ens falten per situar, com ara l'"*aposeno de don Miquel*", el de les cuques de seda o l'"*aposen del pati*", podrien situar-se en aquesta àrea.

Si comparem aquesta disposició amb el que és habitual en els palaus peninsulars de l'època renaixentista, sobta la marcada segregació entre una planta baixa exclusivament destinada a serveis i una principal completament residencial, més encara quan no eren infreqüents les sales i dormitoris d'estiu a les plantes baixes,⁸⁵ o la disposició dels dormitoris al voltant del pati i no a les façanes, una moda italianitzant que comença a imposar-se a partir de la segona meitat del segle XVI.⁸⁶ Per contra, hi trobarem un tret que, durant el segle XVI, era relativament innovador, com ho és la presència d'un guarda-roba.⁸⁷

Manquen en aquest edifici modificacions característiques del segle XVII, com ara l'afegit de balcons,⁸⁸ tot i que trobem alguns vestigis de motllures i sostres de guix al costat de la Torre Vella que podrien correspondre a aquest període. També deuen construir-se ara les cotxeres, absents al inventari de 1674 i que s'enderrocaren per trobar-se en estat de ruïna, l'any 1784;⁸⁹ n'ignorem l'emplaçament, tot i que, com que acostumen a disposar-se en un dels laterals del pati, proposem que es trobessin al costat de ponent, que ja estava enrunat a començaments del segle XX.

Pel que fa al segle XVIII, es caracteritza pel reguitzell de notícies que es succeeixen durant el seu darrer quart sobre reparacions i obres de manteniment, però concentrant-se aquestes en sostres,⁹⁰ finestres i dependències annexes d'us agrícola, com ara les cavalleries, el corral,⁹¹ l'era⁹² i l'hort⁹³ o les dependències on habitaven els masovers.⁹⁴ Tot i que encara es fan reparacions a les voltes de la galeria els anys 1176,⁹⁵ 1784⁹⁶ i 1785⁹⁷, les estances residencials del palau semblen haver estat ja pràcticament abandonades i, l'any 1784, es parla d'una "sala cremada" a la planta principal de la qual es proposava reaprofitar alguna de les bigues per fer reparacions a la cuina.⁹⁸

Les darreres notícies d'obres de manteniment i d'una certa activitat al castell corresponen als darrers anys del segle XVIII i primer quinquenni del XIX. El 1796 es produí un assalt a ma armada del castell, les portes del qual foren trencades pels atacants⁹⁹ i, quatre anys més tard, es reparen l'anjusa o estrep que apuntala el mur en el portal d'accés al castell i una paret de la "Casa Vella" que amenaçava ruïna.¹⁰⁰ L'última reparació coneguda és de l'any 1803, tot i que desconeixem en quin indret concret es va produir.¹⁰¹

A partir d'aquest moment es produeix un buit documental gairebé absolut, cessant tota correspondència amb els majordoms o masovers relativa al manteniment de l'edifici. Per altra banda, tenim coneixement sobre com, entre

1833 i 1863,¹⁰² els marquesos de Sentmenat, que una dècada abans havien esdevingut propietaris de Ciutadilla per enllaç matrimonial,¹⁰³ comencen a reformar una masia medieval que posseïen a Sarrià per tal de fer-hi el seu nou palau. En la construcció d'aquest edifici, es reaprofitaran materials esculpturats procedents d'altres edificis de la seva propietat, com ara el castell de Sentmenat i el de Ciutadilla.¹⁰⁴

Observant aquest palau, encara existent al Carrer del Desert n. 1-5 i avui ocupat per l'Escola Eina, semblen poder-se identificar com a originaris de la fortificació que ens ocupa una parella de finestres polilobulades i cobertes amb arc rebaixat que mostren, sostinguts per dos angelets alats, sengles escuts amb les faixes dels Guimerà i les tres torres dels Requesens; aquestes peces, formalment idèntiques i que s'haurien disposat l'una al costat de l'altra en el seu emplaçament original, podrien representar una actuació constructiva de la qual no en teníem altres notícies atribuïble al moment en el qual Bartomeu de Guimerà i de Requesens (1508- c. 1534) exerceix com a tutor del seu fill o, encara que amb més dubtes, al propi Gispert de Guimerà (c. 1534-1581). També podria procedir d'aquest castell, o millor encara del veí de Guimerà, una finestra amb guardapols mixtilini que presenta en el seu timpà les tres pinyes dels Pinós.

Malgrat tots aquests problemes de conservació i saqueigs, les més antigues fotografies que conservem de l'edifici mostren com alguns dels seus elements més singulars, com ara la galeria d'arcades i balustres del pati, van restar dempeus fins que, l'any 1908, es produí l'esfondrament de bona part de l'angle nord-oest. Aquesta ensulsiada va provocar l'inici de l'enderroc de l'esmentada galeria que, l'any 1931, encara es conservava mig dempeus,¹⁰⁵ iniciant-se així una desaparició que es consumaria en les següents dècades.

L'hivern de 1971 es va esfondrar bona part de la façana septentrional del castell, fet que va ser notificat al cap del Servei d'Arquitectura de la Diputació de Barcelona per l'alcalde de Ciutadilla, el qual demanava "que con la máxima urgencia se lleven a cabo los trámites necesarios para que por parte de la actual propietaria Excm. Marquesa de Sentmenat sea donado dicho Castillo a los Organismos Provinciales para que puedan cuidarse de su conservación y restauración".¹⁰⁶

Aquesta idea va estar a punt de materialitzar-se mitjançant un conveni condicionat de donació a la Diputació de Lleida, segons consta en un esborrany de maig de 1973,¹⁰⁷ però caldria esperar encara algunes dècades perquè

aquesta iniciativa arribés a bon port. Hores d'ara, s'ha establert un acord similar a aquell amb l'actual marquès i s'han endegat tant el procés de rehabilitació arquitectònica com les recerques històriques i arqueològiques que

han de servir-li de suport. Estem, doncs, en el camí correcte per desmentir al, tantes vegades encertat, Pere Català Roca quan, a finals dels 70, afirmava pesarós que "*Ciudadilla és massa castell per ésser restaurat*".¹⁰⁸

Bibliografia

ALCOBERRO 1997

A. Alcoberro: "Els catalans i les guerres del rei", dins *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. IV. Ed. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. Pàg. 338-357.

ALÓS 1925

J. M. Alós y de Jou: *Índice y extracto de las pruebas de los caballeros y señoras del habito de San Juan en el Gran Priorato de Cataluña, por ..* Tipografia Catolica Casals, Barcelona.

ALTISENT 1993

A. Altisent: *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*. Abadia de Poblet – Generalitat de Catalunya. Barcelona.

BATET 1998

C. Batet: "Los cabreves y la reconstrucción del paisaje agrario. El ejemplo de Ciudadilla", dins *Arqueología del Paisaje. Arqueología Espacial 19-20*. Instituto de Estudios Turolesenses. Teruel. Pàg. 387-395.

BENET 1988

A. Benet: "La repoblació de la Segarra a l'Alta Edat Mitjana (segles IX-XI)", dins *Palestra Universitària 3*, UNED. Cervera. Pàg. 279-295.

BOLEDA 1988

R. Boleda: "L'Urgell i la Segarra. Conquesta i repoblament. Context històric a la carta de població de Verdú", dins *Palestra Universitària 3*, UNED. Cervera. Pàg. 221-241.

BOLÓS & DUCH 1997

J. Bolós & J. Duch: "Torre de Ciudadilla", dins *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, pàg. 526. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

BOLÓS & MEDINA 1997

J. Bolós & J. Medina: "Vila i Castell de Guimerà", dins *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, pàg. 528-531. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

CAPDEVILA 1927

S. Capdevila: *El Castell de Guimerà*. Tipografia Successors de Torras & Virgili. Tarragona. Reimpresió facsímil per Diputació de Lleida. Lleida. 1990.

CASTELLS CATALANS 1979

Els Castells Catalans, vol. VI, I i II part. Ed. Dalmau. Barcelona.

CIRICI 1973

A. Cirici: *Barcelona, pam a pam*. Ed. Teide.

DOMÉNECH 1928

F. Domènech: *Nobiliari General Català de llinatges. Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, per ...* Montaner y Simón, Editors, Barcelona

FARRÉ & GONZALVO 1996

M. A. Farré & G. Gonzalvo: "Una obra de l'abat de Poblet, Joan de Guimerà, al castell de Verdú", dins *Urtx, Revista Cultural de l'Urgell*, 9, pàg. 141-149.

FELIU 1990

G. Feliu: *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell*. Institut d'Estudis llerdencs. Lleida.

FONT 1994

J. Font: Anàlisi històrica del procés de construcció del Palau dels Marquesos de Sentmenat, situat al Carrer del Desert núm. 1-5 de Barcelona. Servei Municipal d'Urbanisme. Ajuntament de Barcelona. (Memòria inèdita)

FLUVIÀ 1967

A. de Fluvià: "La Casa de Sentmenat. Línea de los marqueses de Castellodosrius, Grandes de España", dins *Hidalguía*, 82, pàg. 353-376.

FLUVIÀ 1971

A. de Fluvià: "Los Sentmenat. Una gran familia noble catalana", dins *Melanges offerts à Scalbors de Vajay ... à l'occasion de son cinquantième anniversaire*. Librairie Cruz. Braga. Pàg. 209-221

GARCÍA 1995

J. E. García: *Els orígens del terme de Lleida. La formació d'un territori urbà (segles XI i XII)*. Ed. La Mañana. Lleida.

GARCÍA CARRAFA 1919-1968

A. García Carrafa & A. García Carrafa: *Enciclopedia heráldica y genealógica hispano-americana*. Antonio Marzo. Madrid. 88 vols.

GARRIGA 1986

J. Garriga: *L'època del Renaixement. S. XVI. Historia de l'Art Català*, vol. IV. Edicions 62, Barcelona.

MARÍAS 1994

F. Marías: "Arquitectura y vida cotidiana en los palacios nobiliarios españoles del siglo XVI", dins J. Guilaine (ed.): *Architecture et vie sociale. L'organisation intérieure des grandes demeures à la fin du Moyen Âge et à la Renaissance*. Piccard. Paris.

MESQUI 1993

J. Mesqui: *Châteaux et enceintes de la France médiévale. De la défense à la résidence*. Picard éditeur. Paris.

PERELLÓ 1996

A. M. Perelló: *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Abadia de Montserrat. Barcelona.

PIQUER 1982

J. Piquer: "El Castell de Ciudadilla", dins *Ilerda*, XLIII. Institut d'Estudis llerdencs. Lleida. Pàg. 419-444.

SALES 1989

N. Sales: *Senyors, bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*. Ed. Empuries. Barcelona.

SIMÓ 1993

T. Simó: "El palacio y la casa señorial del gótico catalán", dins *Ier. Congreso de Historia del Arte Valenciano*. Generalitat de València, València, pàg. 81-85.

TORRES & alii 1997

X. Torres, G. López & J. Serrano: "Bandolers, corsaris i moriscos", dins *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. IV. Ed. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. Pàg. 178-195.

UDINA 1947

F. Udina: *El "Llibre Blanch" de Santas Creus (cartulario del siglo XII)*. CSIC. Barcelona.

Annex documental

20 de maig de 1674

Inventari dels mobles i fruits trobats al castell de Ciutadilla, molins i Torres d'Urgell a la mort de Maurici de Cardona

ACA, Varia, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 198

"Memorial en lo qual constara de tot lo que en lo Castell de Ciutadilla y a de mobles y fruits vuy als 20 de Maix de 1674 y sera la seguent Primo en la Cavalleria se trobe tres mules de edat de 6 ha e any y tres albardes de dites mules.

Dos relles usades sense estreps ni cuxeres.

Dos mantes de borras.

Dos sarries usades.

Una Reu gornida en sa sella, feltres, jou, bosos, diu la rea es sembra.

Al entrant dels patis y a lo segent.

Lo canem del onse de Nalech es en caramuixa.

Dotse llates per fer les taulades.

Dos escaletes.

Tres forques dos de dos pollagons y l'altra de tres pollegons.

Dos escales de dotse o catorse escalons.

En lo selleret y ha lo segent.

Dos carratells mix de vi blanch.

Un carratell mix de granaxa que ni aura mitga carga.

Un carratell de granaxa lo qual ni ha poca.

Tres carratells buits.

A la capella y a lo segent.

Lo Alta parat en lo Retaule, grades y tres tovalles.

Una llantia en plat de llauto.

Una campaneta patiita y dos brandoleres de ferro per sos siris al altar.

A la botiga y a lo segent.

Quatre cortans de gixes.

Una portadora de sal de Cardona.

Una portadora de sal de mar.

Una dotsena y mitga de pots de pi.

Una dotsena de pots de melis de 1/4 de doble.

Quatre quadrons de melis.

En la quadra de la torre vella y a lo segent.

Quatre quadros.

Un banch de pi usat.

Un bufet en les armes de la Casa.

Al estudi y a lo segent.

Una arquimesa en sa tancadura dins de la qual y ha actes y papers difarens y difarens [sic].

Un bufet en cuberta de guadamasil.

Dos campanetes.

Una arquilla a la qual y ha difarens papes.

Un Jesuset en sa cadireta.

Sobre sarquimessa y ha un feix de actes de pergami.

Un cofre ple de actes y privileigis de pargemi.
Una arquimesa de Calaixos engastada en la

paret a la qual y plechs de difarens cartes.

Vuitanta ho 90 tomos entre llibres de difarens autors.

Una tapeta de bufet en flocadura verda.

Un lligador.

Una axa blanca ensetada.

Quatre trosos de axes groges.

Dos canelles groges de coure.

Un morte de coure sens ma de pes mitga arroba poch mes ho menos.

Dos panis que ha hu te dos claus.

Una lliura de Gausalla groga poch mes ho menos.

Quatre candeleros de llauto.

Dos [exemplaplomes (tatxat)] tenidors de plats de taula de llauto de tres peus.

Un tinte y polsera de llauto y dos trenplaplomes.

Un saigell ab les armes de sa Casa.

A la fusteria lo segent.

Ab una pica oli bo dosens deu cortans y mix _____ 210 cor. 1/2

En altra pica oli prove (?) de les bases sinquanta cortans _____ 50 cor.

Diu Bosch que ademes del sobre dit ha venut oli 65 cortans que de 45 cortans diu na donat conte, queden vint cortans _____ 20 cor.

Ademes del sobredit diume den Jaume Malasanch arrendador de les Torres onse cortans _____ 11 cor.

[suma] 291 cor. 1/2

Una caixa dolenta

Al mengado dels fadrins y a lo segent.

Un llit de noges.

Al cap de la galeria y a lo segent ab un aposento.

Un llit de camp.

Sis matalasos bones de [dauets (tatxat)] tela de dauets los dos tenen la una part de bri de canem.

Tres matalasos comuns ja usats.

Un quadro de S. Jordi.

Al estudi vell y ha lo segent.

Dos cofres y un armari y callaxos en lo qual y ha molts papes vells.

En altra cambra que done al corral y a lo segent.

Una caixeta de moltes mans.

Un llit de banchs de pi.

Una basina y setro de estany del bo.

Un lligador es vell.

Al aposento de don Miquel y ha,

Un llit de nogue de pilans grosos.

Un cofre gran dolent.

Un llit ras usat.

Un llit de pilans de nogue desfet.

Una tauleta desfeta de nogue.

Al aposento de les quques de seda lo segent.

Sinch quarteres tres cortans de nous.

Quinse cortans de amelles.

Una caixa de noge.

Una caixa mediana.

Una llitoxa (?) dolenta.
Una post de noge.
Nou quadros dolens.
Ab una cambra qui val al rallotge.
Un cofre.
Un feix de cordell de espart.
Lo Rellotge gornit.
Una cadira de ma desgornida.
4 cadires sens cuiros.
Al aposento sobre la porta maijo del Castell lo segent.
Una caixa gornida de cuiro entaxonada.
Una tauleta.
Una cubertora gran de ferro.
Al aposent del pati y ha lo segent.
Una tauleta.
Una caixa de noge.
Un baul.
Al lligado y ha,
Una caixa de noge.
Una arquimesa bona dins la qual y a unes sabates y algunes cartes.
A lalcoveta y a lo segent.
Una caixa de noge.
Una caixeta petita.
Una arquimesa en calaixos.
A la quadra lo segent,
Un llit de camp en pilans dorats.
Una caixa gornida de cuiro entaxonada.
Dos taules de noge.
Unes pintes de pentina canem.
Una caixa dins la qual y ha la roba segent.
Sis llansols prims usats.
Un llansol de bri usat.
Quatre llansols de estopa usats.
Dos estovalles bones.
Unes estovalles llargues.
Sis coixineres grans usades y tres de petites.
Una dotzena de tovallons prims.
Quatre tovallons en flocadura als caps.
Nou tovallons comuns.
Vuit capsanes.
Una vanova usada.
Dos trosos de flasades dolens.
Dos trosos de estopa de les veles del moli de vent.
Llana bruta set robes onse lliures.
Al corral se ha trobat vuitanta caps de bestia muntany borechs y boreges.
Ab un aposento a la part del guardaroba,
Un cofre ab annelles de ferro.
Al guardaroba y ha lo segent.
Quatre olles de coure.
Una olla de aram.
Un servido de aram.
Un barrilet de caragoles de llit.
Una balda de ferro.
Un forrellat de ferro molt gros.
Dos petos.
Una servellera.
Una romana molt grossa.
Quatre muntans de bronse de Cavals de Foch.
Uns grillons y molts ferros difarents.

Un eix de carro de ferro.
Una taula ques plege de noge.
Dos selles.
Un cofre.
Un altre cofre dins lo qual y a dos coixins en la cuberta de vellut.
Un quadro del exse omo y guadamasils.
Altre cofre en lo qual y ha guadamasils.
Vintsiset armes son arcabusos y mosquets.
Quatre espases.
Un florit.
Dos coixinets de anar a caval molt usats.
Dos colonbrines.
Un tosino salat que ja nan gastat una poca.
Tres pintes de pentinar lli.
Ab un aposento prop lo guardaroba lo segent,
Deu quarteres de fesols.
Un baril buit.
Dos canastres de bova per posar pa.
A la Sala lo segent,
Una arera (?).
Un porgado.
Dos brides.
Al armari algunes tases de vidre.
Dos garafons en los brocals de vidre.
Dos garafons en los brocals de estany.
Al pastado lo segent,
Una pastera de amasa ab escaletes.
Altra pastera de amasa sens cuberto.
Dos pasteretes de portar la pasta al forn.
A la cunia y a lo segent,
Un parell de cavalls molt grosos de ferro.
Dos cavalls de foch ab los devans de bronse.
Sinch cavalls del foch de ferro.
Ala eiximania uns clemasques.
Un ast molt gros.
Un ast mitjanse.
Un morte de pedra en ma de fusta.
Dos escanbells del foch.
Dues conques de aram en tres peus.
Dos calderes de aram usades.
A la sisterna un calde de aram per traure aigua.
Un brase de aram ab lo guarniment de fusta.
Quatre gresolets de fer bobulets (sic).
Mitja lluna de trinsar carn.
Un alenbi y mix de aram.
Dos llumanes de un ble.
Una llumanera de llauto grossa ab panpol.
Dos plates de pisa grans.
Dos dotzeens de plats patits de pisa.
Una paiella patita de aram.
Una caixa de noge.
Un cofre dolent.
Un escalfado de aram.
Una taula.
Un banch respalle.
Una taula llarga.
Una esgramella de pasa canem de dos llengues.
Uns argadells.
Dos tosinos vius.
Diu Bosch que del arrendament de les moreres a de dona an Marti Balsells de Verdu set

lliures.

Diu que I. Velles de Malda deu 6 dobles per lo preu de una mula li vene de casa. Conste en acte en la Rectoria de Nalech a pagar a la collita.

La cadena del moli de vent.

Diu Bosch y ha vintiuna aroba de canem que ell diu ne dara deute (?) en lo qual nos compren lo ques trobe en caramuixa.

Un bufet de nogue gran.

Diu y ha tres quarters de llavor de canem que la te en la sua.

Al moli de oli lo segent.

Una paiella de aram.

Un llum gros de quatre blens y dos llums petits.

Una portadora en sercoles de ferro.

Un joch de esportins bons.

Lo perol, casa y enbut tot de aram.

Dos bots usats.

Los colferros necesaris per los Rodets.

Al moli de la farina lo segent.

Un parpal gros y atltre de petit de ferro.

Un escarpre.

Dos pichs.

Guix, corta y palmada.

A les Torres de Urgell y a lo segent,

Dos carros, la hu te Malasanch y laltre es dins la Botiga.

Dos mitges quarteres ha una es nova, laltra

vella.

A la botiga de la Torra de Bellpuix diu y ha dosentes y tres ho quatre quarteres de blat comu.

Al Castell y ha ademes del sobre dit y A, Sis saques de quartera per raplegar los delmes.

Per sensor deu lo Bartran se li anparat (?) nou cantes de vi que son en la casa de la Graua.

De Joan Juanies sa de cobra una canella grosa de coure.

Del Recto sa de cobra una tauleta.

Lo que deuen los arrendados ja conste en los memorialis que an agustat los contes que senviaren al Senyor don Maurisi (que gose de Gloria) y lo demes que se haura deixat ja diu conste en los comptes (?) de Bosch y tambe aiximateix hi ha deixat a ningun cosa y los sensos endarerits constara en lo llevado de dits sensos.

Lo present memorial se ha fet vui als 20 de Maix de 1674 de totes les sobre dites coses per mi Joan Rubinat ab presensia de Jacinto Bosch y Isidro Berga tots de Ciutadilla ab orde del S. don Joseph Meca y de Casador del qual se antregat copia a dit Jacinto Bosch y ja de avia pres inventari dels demes a instancia de mi Senyora dona Dionisa de Cardona y Guimera.”

Notes

¹ Aquest article forma part del projecte de recerca que porta a terme el Servei d'Arqueologia de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs en el marc de la recuperació del castell de Ciutadilla. L'excavació arqueològica, que dirigeix Sònia Pascual, està promoguda pel Consell Comarcal de l'Urgell, mitjançant un pla d'ocupació del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya que compta, a més, amb la col·laboració del Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrraga i amb el suport del Patronat del castell de Ciutadilla i de l'ajuntament d'aquesta localitat.

² Carolina Batet (1998, pàg. 388) ho expressa en els següents termes: “*Se trata de un sistema construido antes de la conquista feudal del valle, realizada durante la segunda mitad del siglo XI, que sigue utilizándose posteriormente hasta la actualidad*”. Sembla derivar aquesta apreciació cronològica de l'observació del fet que la reforma o construcció de nous molins no es duu a terme en detriment dels espais agrícoles irrigats preexistents, quelcom que, en la seva opinió, “*no se ajusta a los cánones establecidos para la agricultura feudal*”. Un cop dit això, la mateixa autora cerca, en les estratègies productives induïdes pels mateixos senyors feudals, una explicació per a aquesta conducta: “*Presumiblemente hay que relacionar esta singularidad con la estrategia utilizada por los señores para asegurar sus niveles de renta en una zona particularmente árida, donde el regadío es necesario para garantizar la regularidad de las cosechas*.”

³ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, 2 part, pàg. 1007; PIQUER 1982, pàg. 426.

⁴ ACA, Diversos, Sentmenat, Lligall 1-200, doc. Z. 25.

⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 26

⁶ BENET 1988, pàg. 290-291

⁷ GARCÍA 1995, pàg. 112-113.

⁸ BENET 1988, pàg. 294-295; GARCÍA 1995, pàg. 121.

⁹ Sobre l'obscura assumpció del senyoriu sobre Verdú pels Anglesola, vegeu BOLEDA 1988, pàg. 230-231.

¹⁰ El Guillem Ramon de Camarasa del 1065

difícilment podria ser el mateix individu que és consignat com a avi de Guerau Alemany VII en el seu testament, de l'any 1180 (CAPDEVILA 1927, pàg. 45), tot i que en podria tenir més que possibles vincles familiars. A l'arbre genealògic dels Cervelló (vid. Catalunya Romànica, vol. XX, pàg. 334) consten un seguit d'individus que duen el cognom Camarasa durant la segona meitat del segle XII. Resulta especialment significatiu l'enllaç entre Guerau Alemany IV de Cervelló i Saurina de Camarasa, senyora de Camarasa, Cubells, Talladell, Copons, Viciana, Montfalcó, la Tallada, Alós, Marcovau i Guimera.

¹¹ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, II part, pàg. 113, n. 126; citant M. Costa y Bafarull, *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*, I, ed. Barcelona 1959, pàg. 235

¹² ALTISENT 1993, pàg. 98-99, doc. 100.

¹³ El document parla d'uns “*militis qui erant clamantes de castro de Ciutadilla*”, els quals “*faciant directum illi qui teneat ipsum honorem*” (UDINA 1947, pàg. 121, doc. 118; citat a CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, 2ª part, pàgs. 106 i 1012-1013 nota 1).

¹⁴ CAPDEVILA 1927, pàg. 46.

¹⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 1.

¹⁶ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, I part, pàg. 162.

¹⁷ L'excavació duta a terme a Guimerà per permès identificar una estructura de planta pentagonal que, tot i no haver-se pogut treballar en el seu interior, és presentada com l'element més antic de la fortificació (BOLÓS & MEDINA 1997, pàg.530). Per altra banda, la identificació d'una estructura de planta circular propera al castell de Ciutadilla com una de les torres que haurien integrat l'antiga fortificació o com un guaita associada a aquesta (BOLÓS & DUCH 1997, pàg. 526) sembla errònia, atès que es tractaria d'un molí de vent, del qual ja es té notícia a través dels inventaris de finals del segle XVII (ACA, Varia, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 198).

¹⁸ Legalització d'una escriptura de venda feta per Arnau de Rocamora i la seva muller Maria a Joan de Coaner d'unes cases situades a la «vila nova de Ciutadilla» per preu de 36 sous barcelonesos doblencs (ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 29).

¹⁹ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, 2ª part, pàgs. 1006 i 1013, nota 3.

²⁰ ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 50.

²¹ Apoca de 700 sous lliurats per Gispert de Guimerà i sa muller Isabel a Isabel, futura esposa del fill d'ambdós, també dit Gispert, per raó de les seves nupcies (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 9).

²² Sengles documents datats el mes d'agost de 1372: procura feta per Isabel de Relat, muller de Gispert de Guimerà, a favor de Bernat Calopa per tal que aquest prengui possessió en nom seu del castell de Ciutadilla, que li havia estat atorgat pel seu marit (ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 52); i lliurament de possessió fet per Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla, a Berenguer Calopa, procurador d'Isabel de Relat, del castell i lloc de Ciutadilla, amb prestació de sagrament i homenatge dels habitants de Ciutadilla a la seva nova senyora (ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 53).

²³ El mateix Bernat Metge dedicà una de les seves obres a Isabel de Relat, la intercessió de la qual va sol·licitar per tal d'intentar recuperar el favor reial

²⁴ ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z. 62.

²⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, Inventari 11, 68). Per una descripció i valoració d'aquest document, vegeu BATET 1998, pàg. 390-392.

²⁶ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5 perg. 14.

²⁷ Durant dues generacions, el cognom Guimerà cedirà sovint la precedència al de Relat a l'hora de designar els caps de llinatge. Així, Bernat de Relat i de Guimerà (+ 1410), Gispert de Relat i de Guimerà (1434-1450).

²⁸ Durant aquest període, el canonge de Barcelona i tutor de Gispert de Relat i de Guimerà, Emmanuel de Rajadell consigna pagaments fets en concepte d'obres a Barcelona l'11 de novembre de 1419, el 26 d'agost, el 21 i el 31 d'octubre, així com el 3 de novembre de 1421 i, finalment, el 5 de gener i el 24 de març de 1423 (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 28 (1), fols. 81r-84v i 87v.).

²⁹ Èpoques de 7 de juny de 1418 (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 28 (1) fol. 89r.-v.) i 29 de desembre de 1420 (Ibidem, fol. 87r.).

³⁰ ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 74.

³¹ Deu formar part d'aquest procés l'estimació del valor dels bens de Gerau de Guimerà a diversos llocs, entre els quals Ciutadilla, feta pels notaris Pere Andreu i Anton d'Òdena, i aportada en el litigi que enfrontava Gispert de Relat i Guimerà amb l'esmentat Guerau (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z. 101, fol. 1v).

³² ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 28 (1), fol. 24v.

³³ ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 107.

³⁴ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z. 101, fol. 1v

³⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z. 25.

³⁶ El text els designa amb els següents termes: «*portale vocatum de la bassa*», «*portali dicti loci seu ville de Ciutadilla vocatum de la font, aliter den Riu*» i «*alio portali dicte ville seu loci de Ciutadilla*» (ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 107).

³⁷ Els termes utilitzats per referir-s'hi son: «*januas dicti Castrii*» i «*quoddam aliud portale dicti Castrii, vocatum de la Vila*» (ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 107).

³⁸ «*...ascendendo ad summitatem ipsius Castrii in altiori loco eiusdem Castrii, tradidit dicto honorabili Manueli, dicto nomine, possessionem seu quasi de toto termino eiusdem Castrii et ville ac jurium pertinentiarum ipsorum et, aspectu oculorum vertende se adversus Orientem, Meridiem, Occidentem et Septentrionem. Quam possessionem dictus Manuel, dicto nomine, per aspectu et oculorum acceptavit in signum vere et realis possessionis adepti de ipso termino Castrii predicti et ville eiusdem et jurium et pertinentiarum suorum.*» (ACA, Diversos, Sentmenat, perg. Z 107).

³⁹ «*Quod solvistis nobis ac tradistis, inter diversas vices seu soluciones, ex una parte Centum quinque florenos auri Aragonie per quodam opere duarum turrium et unus retret sive recambra, quod seu que fecimus seu etiam finimus in Castro de Ciutadilla, situs in Archiepiscopatum Terrachone. Item, ex alia parte solvistis nobis Quinquaginta florenos per diversos jornalibus quos misimus et operati fecimus in opere duorum portalium et duarum fenestrarum facturum et factorum in dicto retret sive recambra ...*» (ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 112).

⁴⁰ «*...ego habui et recepi Centum Septuaginta Quinque libras et Sex solidos Barchinone de terno, causis videlicet et racionibus infrascriptis. Videlicet, Centum Sexaginta Quinque libras dicte monete per quodam opere cuiusdam cellarii quod operarius fui ego, una cum aliquibus operariis michi adiuvantibus in dicto loco de Ciutadilla (...). Et tres libras et solidos solvistis tradidistis michi per quodam corrali lapideo quod operarius fui predicto cellari et residuas septem libras et tres solidos ad complimentum dictarum Centum Septuaginta Quinque librarum et Sex solidorum tradidistis michi graciosae.*» (ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 112).

⁴¹ «*Estos edificios podían o no presentar torres en los extremos o cualquier otro sistema de fortificación dependiendo de la época en que se levantarán, pues si bien éstos debían de ser corrientes e incluso necesarios en el XIII y XIV, y sobre todo en el campo, no debían ser tan imprescindibles en el XV –y no digamos en el XVI–, mucho más si los edificios se construían en la ciudad*» (SIMÓ 1993, pàg. 82)

⁴² MESQUI 1993, vol. II, pàg. 123-135, especialment pàg. 134.

⁴³ Recollim, així, la valoració que en fa J. Garriga (1986, pàg. 86), segons el qual: «*...el grandios conjunt, malgrat que té parts restaurades de poc, ha perdut la galeria d'arcades i balustres del pati –un dels millors detalls renaixentistes sobreviscuts fins a època molt recent–, i el seu estat lamentable, que caldria conjurar, amenaça ruïna definitiva.*»

⁴⁴ ACA, Diversos, Sentmenat, pergami Z 119

⁴⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 227.

⁴⁶ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, II part, pàg. 1008-1009.

⁴⁷ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, pergs. 234 i 236.

⁴⁸ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 239.

⁴⁹ ACA, Varia, Sentmenat, volum inventari n.º 23 «Llibre Xic», fol. 210v; ACA, Varia, Sentmenat, perg. Z 131.

⁵⁰ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 255.

⁵¹ Existeixen sengles privilegis de legitimitació per als fills de Gispert de Guimerà, un concedit l'any 1565 a Bernat (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 250) i un altre atorgat a ambdós germans, l'any 1577. Pel text d'aquest darrer privilegi ens assabentem que llur

mare era una monja de la qual no s'especifica el nom ("...ex defectu quem patimini, cum sitis ex illicito et damnato coitu a patre silicet coniugato et matre religiosa sive moniali nati, procreati et geniti).

⁵² ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 248.

⁵³ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 249

⁵⁴ En una súplica presentada a la Cort, l'any 1615, en repassar la trajectòria de la família en el servei a la Corona, s'especifica que: "Don Miguel de Guimera sirvio la plaça del Regente de la Vicaria de Napoles, donde hizo mui grandes servicios a la corona Real ...". (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 269). Un altre document, del

⁵⁵ ALCOBERRO 1997, pàg. 344.

⁵⁶ ALÓS 1925, pàg. 108.

⁵⁷ En una enquesta relativa als avis de Ramon de Guimerà, efectuada l'any 1613, Joan Berga, pagès de Ciutadilla, declarava sobre aquest personatge: "encara que se recorde iste testis que lo don Bernat ere Comanador del Abit y militia de Sant Joan de Hierusalèm, al qual hoi ell contar de sa bocha propria com los moros lo havien cautivat y despres lo rescataren y venint un dia a Ciutadilla parlant ab sa cunyada li digue del modo fonch pres y cautivat y despres al cap de temps vegue ell testes com arriba un correu en dita vila de Ciutadilla, lo qual aportave la nova com havia mort a dint don Bernat los enemichs essent General de les Galeres" (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 268). També en la requisitòria presentada pel mateix Ramon de Guimerà, dos anys després (1615), es refereix al germà del seu avi: "y el comendador don Bernardo de Guimera, de la orden de Sant Joan, hermano del aguelo deste Suplicante, sirvio el cargo de General de las Galeras de Sicilia y antes de serlo, yendo a cosas particulares del servicio de Su Magestad, le cautivaron los moros y fue rescatado despues por don Gisperto de Guimera su hermano (que assi mismo sirvio a V. Magestad en el serco que puso el dalfin de Francia sobre Perpinia) y dio p[or] rescate de hazienda suia propria mas de tres mil libras, de las quales tomo a senso mil y quinientas, cuios roques montan hasta el dia de oy mas de doze mil libras, las quales a pagado su casa y oy los paga, por aver muerto de un arcabuço sirviendo el dicho cargo de General" (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 269).

⁵⁸ FARRÉ & GONZALVO 1996.

⁵⁹ ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, perg. 254.

⁶⁰ Carta del 22 de gener del 1535 enviada pel rei Carles I a Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla, manant-li que faci lleva per la guerra contra els turcs (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, full 242).

⁶¹ En el ja citat memorial de 1615, es fa constar com Gispert de Guimerà "sirvio a V. Magestad en el serco que puso el dalfin de Francia sobre Perpinia" (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 269).

⁶² ACA, Varia, Sentmenat, 18 A 5, plec 261.

⁶³ Sobre aquest edifici, vegeu PIQUÉ 1982, pàg. 421-424. En el testament de Gispert de Guimerà, redactat el 8 de maig de 1851, en parla en els següents termes: "Elegesch sepultura al meu cos fahedora en lo vas, lo qual jo ja tinch fet y fabricat en lo Monestir, lo qual jo de present fas fabricar en lo dit terme de Ciutadilla, del Orde de Predicadors ó de Sant Domingo, e ara si al dia de mon obit tals frares no estaran en dit Monastir, vull y orden que dit mon cos sia donat e lliurat en comanda al Rector de la Iglesia parroquial de Ciutadilla, fins a tant que dit Monastir sie acabat, e acabat aquell dit Monastir, sia transferit en lo dit vas de dit Monastir." (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 255).

⁶⁴ El nobiliari de Domènech (1928, vol. II, làm. LII) les blasona en els següents termes: "GUIMERÀ: D'argent; dos faxes d'azur".

⁶⁵ Els germans Carrafa (1961, vol. 38, pàg. 72) recullen certa varietat de representacions heràldiques

corresponents a aquesta família: "El caballero Raimundo de Tamarit, del solar del lugar de Tamarit, en la Veguería de Tarragona, que asistió a la conquista de Valencia, traía: En campo de oro, un león rampante de sable coronado. (Escudo 29)

Este mismo blasón figura en el sello de Miquel Tamarit que se guarda en el Archivo Municipal de Barcelona y que data del 1571; pero con las siguientes modificaciones: El campo es de plata; el leon rampante, de azur, linguado y armado de gules, y la corona de oro (Escudo 30)

El segundo Tamarit, mencionado por Mosén Jaime Febrer, usaba escudo cuartelado: 1º y 4º, de oro, con un león rampante de sable coronado y 2º y 3º, de plata, con un leon rampante de azur, armado y linguado de gules y coronado de oro (Escudo 31)

Idéntico escudo era el de la rama establecida en la villa de Montblanch (Tarragona), con la sola diferencia de estar acrecentados los cuarteles 1º y 4º, con una bordura de oro y sable (Escudo 32)". Els exemplars de Ciutadilla presenten, però, la particularitat que el lleó rampant no està coronat. Tot i això, creiem que deu tractar-se de les armes dels Tamarit; la castllania d'aquest castell tarragoní formava part, des de feia varies generacions, del patrimoni familiar, tot i que normalment aquesta s'atorgava en benefici de cabalers o membres de branques secundàries.

⁶⁶ Domènech (1923, vol. III, làm. LXXXIII) les blasona així: "ROSANES (DE MANRESA): D'azur; un minvant d'argent; bordura componada de vuit peces de meteix". Als exemplars de Ciutadilla, el minvant ha estat girat cap a l'esquerra per tal d'adaptar-lo millor a la configuració partida de l'escut.

⁶⁷ "RELAT [1]: De güella; una cometa d'argent. RELAT [2]: D'argent: una cometa de güella" (DOMENECH 1928, vol. III, làm. VIII).

⁶⁸ Al veí castell de Guimerà existeix un escut amb dos pals vibrats i part d'un tercer, que hom ha identificat com a pertanyents als Anglesola (CAPDEVILA 1927, notes històriques a la reedició facsimilar, pàg. 115-116), tot i que la composició més habitual és en faixes horitzontals.

⁶⁹ Efectivament, Bernat de Guimerà, fill natural hagut per Gispert de Guimerà amb una monja, i legitimat com a hereu del llinatge en virtut de sengles privilegis dels anys 1565 i 1577, fou l'únic dels Guimerà del segle XVI que recuperà en els encapçalaments dels seus documents el títol de Relat, obtingut a finals del segle XIV. Constatem la utilització d'aquest títol durant la dècada de 1590, abans del seu desterrament (1591: ACA, Diversos, Sentmenat, lligall Z 149 (any 1591), 18 A 5, perg. 260 (any 1592)).

⁷⁰ Ja fou identificat per J. Piquer (1982, pàg. 422).

⁷¹ "De gules, con tres rosas de plata, puestas en triangulo. Garma y Duran añade que esas flores son las que en catalán se llaman margaridetas. Otros: De gules, sembrado de rosas de plata." (GARCÍA CARRAFA 1934, vol. 51, pàg. 199).

⁷² "En campo de plata, tres roques (o piezas de ajedres) de azur, puestos en triangulo " (GARCÍA CARRAFA 1956, vol. 75, pàg. 196).

⁷³ L'herència o el lligam amb els Requesens deu venir-li a Gispert de la seva àvia, atès que el seu pare es titula Bartomeu de Guimerà i de Requesens, mentre que el dels Margarit li ve per la seva mare, Isabel de Margarit i Sagariola (ALÓS 1925, pàg. 107-108). El vincle amb aquesta darrera família venia, però de lluny, i era molt intens. L'avi de Gispert de Guimerà, també dit Gispert, es va casar amb Margarida, neboda del bisbe de Girona Joan Margarit; altre tant va fer el seu oncle, Francesc Benet de Guimerà, maridat amb Constansa, filla de Bernat Margarit (1479). Així mateix, un dels germans de Gispert, Francesc de Guimerà, va prendre per muller una Constansa de Margarit.

- ⁷⁴ El testament de Gispert especifica: "*Item deix a la dita Senyora Donya Isabel, muller mia, senyora majora e usufructuaria de mos bens y heretat mia, tot lo temps de sa vida natural, estant empero e resident en ma casa en Barcelona o en Ciutadilla, del qual usdefruit no sia obligada a prestar caucio ni fer obligacio*" (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 255).
- ⁷⁵ El 13 de febrer de 1583 es signen els capítols matrimonials entre Bernat, que ja es titula senyor de Ciutadilla i d'Abella, i Dionísia de Tamarit (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 257).
- ⁷⁶ El 5 de juliol de 1592, Bernat de Guimerà constituïa la seva dona Dionísia com a procuradora facultada per a administrar els seus bens (ACA, Diversos, Sentmenat, 18 A 5, plec 260). Aquesta mesura cal contemplar-la en el context d'una immediata partença del titular cap a l'exili.
- ⁷⁷ Queixa presentada, l'any 1594, per Dionísia de Guimerà sobre el procediment de segrest seguit en els castells d'Abella i Ciutadilla, dels quals fou expulsada amb la seva família sense avis previ i sense haver-se fet, immediatament, inventari dels bens segrestats (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z. 153).
- ⁷⁸ Sobre el paper del capbreu com a instrument bàsic del règim senyorial, vegeu FELIU 1990, pàg. 19-20.
- ⁷⁹ (ACA, Diversos, Sentmenat, Inventari 11, 150; BATET 1998, pàg. 392-393). Sembla poder-se parlar d'una certa relació entre capbreu i realització de reformes al castell; així, el capbreu de 1397 i 1434 es duen a terme immediatament abans i durant la fase constructiva del segle XV, alhora que aquest nou capbreu de 1591 es confegiria a la fi de l'etapa de reformes del segle XVI.
- ⁸⁰ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall Z 149.
- ⁸¹ "*No es pot descartar que el pillatge o el botí de les quadrilles no hagi estat, al capdavant una forma d'apuntalar unes economies senyorials força malmeses o sense gaires expectatives. Bernat de Guimerà, baró de Ciutadilla, figurà entre els patrocinadors del Minyó de Montellà i d'en Barbafiga, dos bandolers inculpats, l'any 1592, d'haver assaltat un mercader prop del lloc de Sant Salvador de Toló, i d'haver-li arabassat "quatre càrregues de diverses robes (...) de molt valor", les quals haurien dut tot seguit "al dit lloc de Sant Salvador, a on lo dit don Bernat de Guimerà y los altres eren restat ..."* (TORRES & alii 1997, pàg. 180). Sobre la figura del baró bandoler, vegeu SALES 1989.
- ⁸² ACA, Varia, Sentmenat, 18 A 5, plec 261.
- ⁸³ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, I part, pàg. 463, n. 12.
- ⁸⁴ ACA, Varia, Sentmenat, lligall 1-200, doc. Z 198.
- ⁸⁵ "*Otra característica parece haber sido la progresiva especialización, quizá fechable en la segunda mitad del siglo XV, del piso inferior de la casa como zona de vivienda durante el verano, con la consiguiente multiplicación de los espacios en algunas zonas, sobre todo en los aposentos femeninos.*" A l'Aragó, "*el piso inferior, al que se accede por el consabido zaguán o "patin", constituye la vivienda de verano y, permanentemente, la de los "mozos".*" (MARIAS 1994, pàg. 172 i 174).
- ⁸⁶ MARIAS 1994, pàg. 170.
- ⁸⁷ MARIAS 1994, pàg. 177.
- ⁸⁸ Sobre la popularitat dels balcons a la Barcelona del 1600, vegeu PERELLÓ 1996, pàg. 365-366. De fet, els Meca-Cassador, propietaris de Ciutadilla a finals del segle XVII, demanaran sengles llicències per col·locar balcons al seu palau del carrer Montcada de Barcelona, els anys 1689 i 1698 (ACA, Varia, Sentmenat, volum inventari n.º 23 «Llibre Xic», fol. 172v.).
- ⁸⁹ ACA, Varia, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol 6r.-v.
- ⁹⁰ Any 1776: Compte de les despeses produïdes per la reparació de les teulades del castell i de la xemeneia (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol 4r. i 5 v.-6r.).
- ⁹¹ Any 1780?: Compte de les despeses produïdes per la reparació del corral del bestiar, que s'enderrocà el dia 20 de gener de 1780 (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol 5r.-v.).
- ⁹² Any 1785: Compte de les despeses produïdes per fer noves les portes del portal de l'era, dues finestres i reparacions en d'altres portes (ACA, Varia, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol. 7v.-8r.-v.).
- ⁹³ Any 1785: Compte de les despeses produïdes per la reconstrucció de la paret de l'hort del castell (ACA, Varia, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol. 7r.-v.).
- ⁹⁴ Any 1784: Carta adreçada a Anton de Meca, marquès de Ciutadilla, pel seu procurador o majordom, Anton Mas, relativa a determinades reparacions que calia fer a la cuina, porta de l'era, tanca de l'hort sota el castell i galeria, demanant-li instruccions (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200. Doc. Z. 172. "Cartas sobre diferents assumptos"). Any 1785: Compte de les despeses produïdes pel canvi d'una biga al foc (de la cuina?) i altres reparacions (ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol. 7v.-9v.).
- ⁹⁵ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol 4r. i 5 v.-6r.
- ⁹⁶ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200. Doc. Z. 172. "Cartas sobre diferents assumptos".
- ⁹⁷ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z. 283, fol. 7v.-9v.
- ⁹⁸ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 1-200. Doc. Z. 172. "Cartas sobre diferents assumptos".
- ⁹⁹ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z 277.
- ¹⁰⁰ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z 283, plec de quatre fulls.
- ¹⁰¹ ACA, Diversos, Sentmenat, lligall 201-302, doc. Z 283, plec de quatre fulls.
- ¹⁰² FONT 1994, pàg. 1-6. Agraim a Joaquim Font la seva amabilitat, en haver-nos permès consultar la seva memòria inèdita destinada a la Comissió Municipal d'Urbanisme.
- ¹⁰³ Sobre la incorporació del patrimoni dels Meca-Cassador a la casa de Sentmenat i la genealogia d'aquesta família, vegeu FLUVIÀ 1967 i 1971.
- ¹⁰⁴ CIRICI 1973, pàg. 149.
- ¹⁰⁵ PIQUÉ 1982, pàg. 419-420.
- ¹⁰⁶ Centre de Documentació del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona (en endavant, CDPAB), Expedient Ciutadilla, n. 171.
- ¹⁰⁷ CDPAB, Expedient Ciutadilla.
- ¹⁰⁸ CASTELLS CATALANS 1979, vol. VI, 2 part, pàg. 1010.